

Barcza József

A pataki szellem

Írásom címe valójában egy sokszor emlegetett fogalom. Kohéziós erőre utaló, hiszen már a két világháború között létrejött és a szegény sorsú falusi gyermekeknek az Alma Materben való tanulását elősegítve működött a Pataki Diákok Országos Szövetsége. Ma pedig hazánk néhány városában, sőt még a tengerentúlon is a volt pataki diákok rendszeres, eleven baráti találkozókat szerveznek – s ez az egykor magukba szívott genius loci megnyilvánulása.

Könnyebb e fogalmat jellemezni, mint megfogalmazni. Még könnyebb lenne egy színes idézetcsokrot összeállítani, majd elemezni kiemelkedő személyiségek kapcsolódó vallomásaiból. Csupán egyetlen példát említve: „Szent föld” – összegezte benyomásait Patakról Petőfi, s hozzátette: „E város volt a magyar forradalmak oroszlánbarlangja. Itt tanyáztak a magyar szabadság oroszlánjai.” Az utóbbi két mondatot 1847. július 9-én sugallhatta a vár megtekintése után Pálkövy Antallal történt beszélgetése és a reformkor ifjúságával való boroztatása. A diákok elődei a reformkor tekintetében messze megelőzték saját korukat. Amikor ugyanis 1793-ban a magyar jogtörténet önálló tanszéket kapott, első professzora, Kövy Sándor tanítványaiból jelképes vármegyét és bíróságot, sőt jelképes országgyűlést szervezett olyan időben, amikor a bécsi abszolutizmus még nem engedte összeülni a magyar diétát. Ne arra a neveléstörténeti újításra figyeljünk, hogy a szeminárium-szerűen kiosztott feladatok végzésével a hallgatók már az iskolapadban elsajátíthatták a jogi és közéleti tevékenység gyakorlati formáit, hanem a vármegye nevére: Páncél! Még inkább címerére: középen ingatag várfalat kezeikkel támogató ifjak, alattuk ezzel a felírással: Dőlni ne hagy! Mindez hosszú évekkel a reformkor előtt. Érthető, hogy 1823-ban maga Metternich külön rendelettel tiltotta be ezeknek a „veszedelmes”, a magyar alkotmányosság valóságos helyzetére s talán az Aranybulla záradékára is ilyen kihívóan utaló szerveknek a működését.

A politikai ellenállás, a kuruckodás lenne hát a pataki szellem tápláló talaja? Semmiképpen, mert ez így sekélyes és kevés. Nem mások értékelő visszaemlékezéseire támaszkodom. Nem is pataki diákkorom élményeit fogom felidézni, hanem megpróbálom a pataki szellem összetevőit számba venni, történetileg kialakult gyökérzetét kitapintani, hogy azután ki-ki nézzen szembe a saját Patak-élményével, s próbálja a maga számára definiálni a fogalmat.

Praktikus okokból hasznosnak tűnik néhány összehasonlítás Debrecennel. Két kiindulópontból közelítsünk a témához.

Az első a városi lakosság és a diákság létszámának aránya. A Debreceni Református Kollégium hosszú ideig Magyarország legnépesebb városának volt az iskolája, amelynek magisztrátusa sokféle módon gondoskodott róla, de ellenőrizte is. Az 1564 után felépített

1 tudomány és társadalom

épületkomplexuma mellett a patakié akkor eltörpült. A coetus számára gazdag cívisek sorkosztot biztosítottak. A céhek adományai is számottevőek voltak. A diákélet a falakon belülre koncentrált. A 19. század derekán 180 debreceni református lakosra 1 diák jutott, ugyanekkor Patakon kettőre egy. Sőt, Gulyás József adata szerint 1770-ben a városka lakosainak száma 1431 volt, s ennél csak szűk százzal kevesebb: 1346 diák tanult benne, akik – jelentéktelen kivételtől eltekintve – magánháznaknál, patriarchális-familiáris körülmények között laktak, másfelől egyaránt magukra és egymásra utaltan éltek.

Lássuk közelebbről a diákság csoportjait. Ezek: úrfiak, közrendűek, inasok, illetve dárdaók. A nemesi származású úrfi mellé mindjárt megérkezésekor nevelőt keresett az édesapja: szegény, de tehetséges nagydiákot. Kettőjüket szolgálta ki az egyidejűleg fel fogadott inas: olyan nincstelen kisdiák, aki szolgálataiért ingyenes ellátásban részesült. A nevelő és az inas együtt kosztolt, általában együtt is lakott az úrfival, az ő költségén. A tehetősebb nemes tanároknál vagy tekintélyes polgárok házaiban gondoskodtak – ma talán így mondhatnánk: már csak a státuszszimbólum miatt is – a hármass együttesről. A nevelőtől szigort, az inastól pedig a kiszolgáláson túl ösztönző, példamutató szorgalmat követeltek meg. Egy taníttató nemes család automatikusan két szegény diák patrónusává vált. Ez utóbbiakban az anyagi függőség nem szolgálalkúságot, ellenkezőleg: öntudatot, önbecsülést váltott ki, hiszen el tudták tartani magukat, sőt szellemi vezetőkké vagy példakékké lettek. Ezekben a kis közösségekben az összetartozás és egymásra utaltság tudata egészséges közösségi szellemet fejlesztett ki. Egyáltalán: a gazdag gyermek egyszerűen nem viselkedhetett mások ellenében, vagy kizárásával „gazdag módon”, mert elszigetelődött, magára maradt volna. Patak éppen nem kedvezett a fölünyeskedésnek, nyegleségnek, és a diákok között társadalmi kasztrendszer nem alakulhatott ki. A származás önmagában nem sokat jelentett. A vagyon részben igen, de mondhatnók: demokratikus körülmények között.

A közrendűek értelmiségi vagy jómódú gazda-, elvéve iparos családból származtak. Őket zacskós, batus vagy tarisznyás néven emlegették, mert hazulról szekereztek be magukkal a legközelebbi szünideig kapott enni- és főznievalót. Többen összeállva béreltek a városban egy szobát, úgynevezett diákkamrát, amihez élestar tartozott. A háziasszony – a néni – némi pénz, még inkább azonban természetbeniek fejében főzött nekik, abból, amit napról-napra átadtak neki. Fűtésről, világításról pedig maguk a diákok gondoskodtak, közös költségre. Az önálló és felelős gazdálkodás keretein belül tartó szövetségek alakultak ki. A könnyebbség érdekében az együtt lakó diákok napi vagy heti váltással tulajdonképpen egymást kosztolták, s azt kellett enni, amivel a közösség rendelkezett, illetve amit – például friss húst – együtt megvett. A közösségi szellem messzemenően érvényesült, mert érvényesülnie kellett. Nem engedhettek meg egymásnak visszaélést, felelőtlenséget, pazarlást, hiszen az visszahatót volna a közösségre. Egymásra is vigyázva kellett beosztónak, leleményesnek és igazságosnak lenniük. Továbbá – amolyan belső parancsszóra – adni annak a cimborának, akinek már mindene elfogyott. Előfordult, hogy idő előtt feléltek minden főznievalót. A hagyomány szerint ilyenkor divatozott az a szokás, hogy délidőben sorra elmondták egymásnak kedvenc ételeiket, esetleg megfűszerezve a hallottakat receptjeik felidézésével is – azután egymás egészségére kívánva mindezt folyt tovább a napi munka.

Az inasok megélhetését a nemeseken kívül ezek a diákszállások – későbbi elnevezésük szerint gárdák – szintén lehetővé tették. Szolgadiákokat az együttlakó nagydiákok

is felfogadtak (a felsősöket kiszolgáló inast nevezték dárdásnak), de ez már keményebb sors volt. A sok sáros csizma tisztításától kezdve a főzőasszonnyal való vitatkozáson át a fegyelmi vétségek eltitkolásáig sok mindenben kellett átesniük. S jószerint csak azt eheték, ami éppen megmaradt. Korán megismerték tehát az életet, de általában kibírták, és megedződtek, felnőttek későbbi feladataikhoz.

A fentiekhez kapcsolódott tanulmányi téren az állandó versenyzés. Az elsős gimnazisták osztálytermének padsoraiban tanévkezdéskor elvileg bárki bárhol helyet foglalhatott magának. Az osztálytanító napokon át próbaírást, olvasást, fogalmazást végeztetett a pecúrokkal. Ezután jelölte ki a szék-elsöket vagy szék-szélsöket aszerint, hogy kinek a teljesítményét értékelte leginkább. Ők lettek a padosor felelősei. Lassan kialakult a teljes tanulmányi ranglista, amelyet az ülésrend tükrözött, de amely természetesen időről-időre módosult. Ezen a téren kezdeményezőkhöz lehetnek maguk a nebulók is: kitűzött napokon – a múlt század derekáig – dívott a versenyre kihívás, s ez hathatós ösztönzőnek bizonyult. A diáksereg – mint minden kollégiumban – tanulócsoportokban ismételte át az anyagot és készült másnapra. Patakon a tanulócsoportok között ugyancsak rendeztek versenyeket az elsőségért. A versenyekben sem a származás számított, hanem a tényleges ismeretanyag, és mind az individuális, mind a kollektív jellegű felelősségtudat hangsúlyt kapott. A pataki diákok életmódja a tanári kart illetően két szempont miatt jelentős. Az egyik: a kollégium a maga nevelteiből igyekezett kiválogatni tantestületének tagjait, akik tehát érzelmileg gyerekkoruktól kezdve kötődtek a helyhez, s élték egykor maguk is az inasok vagy közrendűek mindennapjait. Tanítványaikban saját sorsuk megisméltetését láthatták – és jól ismerték örömeiket, bánataikat. Még fontosabb azonban, hogy általában szállásadói minőségben is felelősséget vállaltak értük. Az „egy fedél törvényei” a régi kisváros életében – ahol szinte mindenki ismert mindenkit – fokozottan érvényesültek. A tanárok családjakkal együtt a diákok szeme láttára éltek, és a tanórákon túl is figyelemmel kísérték őket. A családiasság légköre, a számon tartottság ténye és tudata pedig igen nagy értékek – róluk talán éppen korunk pszichológusai és szociológusai beszélhetnének a legilletékesebben. Patakon az 1870-es évek építkezései során a főépület északi szárnyának második emeletén 114 tanulót helyeztek el internátus-szerűen, a létszám azonban rohamosan leapadt. Kísérletezett az iskola külső internátusok létesítésével is, de ezek a próbálkozások életképtelennek bizonyultak. A bentlakásos rendszer egyszerűen nem vonzott. És amikor századunk első évtizedeiben mégiscsak megnyíltak az internátusok, azok kis létszámúak és családias jellegűek voltak.

A téma megközelítésének másik aspektusa: a nyitottság. Igen, a nyitottság a pataki szellem szerves eleme, ami a betokozódást, a konzervativizmust, az újtól és az újítástól való félelmet éppúgy nem ismeri, mint ahogyan az önelégültséget, önteltséget, önhiúságot és az egocentrizmust sem. A kollégium nagyformátumú tanáregyéniségei ebben a szellemben tanítottak és neveltek, nemzedékek hosszú során át folyamatosan, azzal az önmaguk felé támasztott igénnyel, hogy indíttatásukra tanítványaik egykor túlnőjenek, túlnőhesse-nek rajtuk. Ennek a nyitottságnak, a tanulékonyaságra való hajlamnak talán leglátványosabb jele a külföldjárás volt. Ez elkezdődött már a középkorban, de akkor országos szinten még jelentéktelen volt, éppúgy, mint a debreceni diákok részesedési aránya. Például: a bécsi és a krakkói egyetemet 1440-1514 között Patakról 13-an, Debrecenből 17-en keresték fel, miközben Szeben 187, Kassa 117, Várad 78 névvel szerepel a Kubinyi And-

rás által készített országos kimutatásban. A 16. században azonban változott a helyzet, számbelileg előretört ez a két kollégium. Növendékeik a 17. században Nyugat-Európa gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb országainak, Hollandiának és Angliának az egyetemeit keresték fel, mégpedig oly mértékben, hogy ebben az időben az ottani magyar peregrinusok összlétszámának több mint a fele ebből a két iskolából került ki. Ezen belül azonban 1623, és a száműzés éve, 1671 között Patak állott az élen. A Hollandiában magát továbbképző 243 diákjával szemben Debrecen csak 140-et mutathat fel. Ugyanebben az időszakban Angliában – a polgári forradalom és Cromwell Angliájában – 45 sárospatakiival szemben 19 Debrecenben végzett tógátusról lehet kimutatni, hogy megfordult ott. Érthető a puritánus mozgalom korai pataki jelentkezése, de éppígy – mutatis mutandis – 300 évvel később a tehetségkutatás, faluszeminárium és népfőiskola is.

Ennek a nyitottságnak a szellemi gyökerei a város egyháztörténeti régmúltjába nyúlnak vissza, még a középkorba. Néhai Szűcs Jenő iskolatársunk mutatta ki, hogy a reformáció előzményei között Magyarországon általában, Sárospatakon és környékén pedig különösen is számottevő szerepe volt a ferences rendben kibontakozó, belső spirituális megújulást célzó, de a szociális kérdések tekintetében is radikális áramlatnak, amely „az apostoli Szentszék és az egyház gazdasága ellen” izgatott. Renitens ifjú követői „tisztetlenség, lázadók és engedetlenek”, akik a rend és az egyház „újabb reformációjára konspirálnak” – jellemzik őket a körlevelek. Mondhatjuk azonban így is: tagadták a tekintélyelv kényszerű, saját meggyőződésük ellenére való vállalást. A reformációban ez a vonal erősödött tovább.

Nem teszek hosszabb egyháztörténeti kitérést, de „a pataki szellem” kulcsfontosságú kérdésével kapcsolatban három tézisszerű megállapítást szeretnék hangsúlyozni.

A magyarországi reformáció a társadalmi és politikai felelősségtudat és felelősségvállalás jegyében indult gyors térhódításnak Mohács után. Reformátoraink úgy keresték a maguk számára – Luther szavával – „a kegyelmes Istent”, hogy Őt az ország számára is megtalálják. A lakosság zöme az ún. kálvinizmustól kapott feleletet sorskérdéseire. Ez Isten szuverenitását hirdelve vallotta „kifelé” az ellenállás, sőt zsarnokölés jogát is, „befelé” pedig, hogy az ember legyen az életútját elrendelő Isten eszköze, gondviselő kegyelmének is az eszköze, és sáfárságra kapott talentumaiért, valamint lehetőségeiért érezzen felelősséget. Ez a teológia nem kuruckodó, nem „vastagnyakú kálomista” jellemeket akart nevelni, hanem a szervilizmussal fordult szembe. Isten szuverenitását hirdelve tagadta a hamis emberi tekintélyelvét, mert nem lehet embernek pusztán függvénye, vakon engedelmes eszköze az, akinek a hódolata Istent illeti meg – de ugyanígy nem bálványozhatja önmagát sem. Viszont éppen ezért bizonyul megbízható etikai, szociáletikai támpillérnek, mivel munkáját öntudatos elvhűséggel, nem pedig a magukat bármikor, bárkinek eladó zsoldos katonák módján elvárt bérért, hanem Isten dicsőségére végzi.

Ez a teológia kialakított egy jellegzetes habitust. Olyannyira kialakított, hogy – nem tréfából mondom – sokszor fel lehet ismerni ateistákká váltak között is, tartásukból, kézfogásukból, emberekhez és elvekhez való hozzáállásukból. E habitusnak kedvezett a fejedelmi pártfogás megszűnése után a kollégium társadalmi bázisa, a köznemesség. Ez a közeg nem volt olyan óvatoskodó, „sündisznó állásba” helyezkedő, mint amilyen a maga földrajzi és történelmi körülményei között egyfelől Debrecen városának magisztrátusa, másfelől a Tiszántúli Református Egyházkerület vezetősége lett. Két jellemző példa: irodalomtörténetesek (Juhász Géza, Julow Viktor) megállapították, legújabbban Szabó Magda drámában

népszerűsítette, hogy Csokonait nem a professzorok vaskalapossága miatt csapták ki a debreceni kollégiumból, hanem mert végignézte Martinovicsék lefejezését, és szimpatizált a jakobinus mozgalommal. Félítették az esetleges következményektől a várost, az iskolát. Nem adták át Csokonait a világi hatóságoknak, de csendben eltávolították, „nehogy baj legyen”. Patak pedig minden további nélkül nyíltan befogadta. Nem véletlen, hisz’ falai között jakobinus kör működött. Benda Kálmán ismertetett egy 1796-ból való, József nádorhoz küldött feljelentést. Eszerint Sárospatakon a diákok időnként összeülnek, forradalmi dalokat énekelnek, egymást republikánus atyámfiaiak szólítják, összejöveteleiken a kivégzetteket magasztalják, és megemlékeznek a börtönben sínylődőkről. A másik példa a pataki kollégium történetének igen fényes lapjairól való, a szabadságharc bukása utáni évekből. Debrecen elfogadta a németesítő célzatú és a protestáns autonómiát megszüntető tanulmányi rendszert, az Entwurfot. A pataki főiskola előjárósága viszont nem, és ezzel „kockára tette az iskola létét, hogy ne veszélyeztesse a nemzet érdekeit. „Ez volt az az idő – írta a kortárs Árvai József tanár – „midőn e részben a haza figyelme Patakra volt irányozva... midőn a nemzet sorsa egy részben a pataki főiskola sorsához köttetett. Minden a hazafiúi keblek óhajtása szerint ütött ki: a protestáns egyház megvédte törvényes jogait s állását... megtartotta az iskolát a maga és a nemzet számára.” Miért? Vay Miklós szavaival: „hagyományos hazafiságának, úgyszólván történelmi ösztönének köszöni a régi saját úton való megmaradást... egyik kezében a helvét hitvallástétellel, másikban a magyar nyelvtannal ... a tanári kar ... vívott döntő csatát az állam ereje s a kormány tekintélye ellen, azon meggyőződésből, hogy hitét szívéből, nyelvét ajkáról senkinek senki el nem veheti, s e részben a legkisebb próbálkozás istenkísértés.” És az 1860-as ünnepek alkalmával a főiskola homlokzatának közepén ez a hiteles önjellemzés állott: Három fáklyám ég: / Hit, haza, emberiség. Igen, a saját identitásához ragaszkodó, hol kezdeményező, hol ellenálló „saját úton való megmaradás”.

Az egyháztörténész debreceni püspök, Révész Imre Sárospatakon elhangzott előadásának egyik mondata még mindig elevenen él az idősebbek köreiben. Hasonlatban fejezte ki azt, amit megértett a pataki szellemből, mondván: a pataki diák elé megy a tavasznak, a debreceni diák pedig kipipál az ablakon és megvárja, amíg a tavasz érkezik el hozzá. Fogalmazhatjuk így is: van előrelelendítő és van kívárni tudó, van áttörő és van megőrző jellegű érték. Sárospatak vulkanikus talaja az előbbit termelte ki, újra meg újra, hagyományosan. A pataki kollégium belső életének alakulásában, annak minden vonatkozásában meghatározó szerepet játszott ez a tradíció, a pataki tradíció. Lényegéből következően nem merev hagyományokat őrzött a maguk eredeti formája szerint, hanem a bennük rejlő impulzív erővel élt a mában, arccal a jövő felé. Múltja szerint asszimilált és múltja szellemében asszimilálódott. Tág perspektívájával éberrel figyelte mindazt, ami számára új vagy idegen. Mindent átültetett, ami talaján meg tudott foganni – a lényénél fogva idegen pedig elhervadt, vagy elment. Kívülről nem lehetett rákényszeríteni az újat, azt mindig önmaga termelte ki önmaga számára, nyitottan.

Érthető, hogy 1948. március 24-én Karl Barth vastapsot kapott tőlünk, akkori pataki diákoktól, amikor A mai ifjúság, öröksége és feladata címmel az Imateremben elhangzott előadásában ilyeneket mondott: ne féljünk! Élünk szabadságunkkal úgy, hogy a múltat kritikusan vizsgáljuk felül, de értékeit becsüljük meg és fejlesszük tovább. Idézte Kantot: „A felvilágosodás azt jelenti, hogy az ember kinő a saját hibája okozta kiskorúságból. A kiskorúság pedig az az állapot, amelyben az ember képtelen az értelmét úgy használni,

1 tudomány és társadalom

hogy ne mások vezetésére hagyatkozzék. Ezért a kiskorúságért az ember saját maga a bűnös... Sapere aude! Vedd a bátorságot ahhoz, hogy saját értelmekre támaszkodj." Vastapsot kapott, hiszen a Bodrog-parti Athén hagyományosan ebben a szellemben nevelt önállóságra, nagykorúságra.

Szabó András kimutatta, hogy „Sárospatakat vallási hovatartozástól függetlenül szívesen keresték fel a jobb módú nemes ifjak, ellentétben Debrecennel, ahol az 1588-tól ismert diáknévsorból teljesen hiányoznak. Sárospatak hazai és külföldi kapcsolatait végigvéve különösen erősnek bizonyult az összeköttetés Erdéllyel...” A vallási, faji, nemzetiségi tolerancia, sőt az iskolának ilyen irányban is érvényesülő nyitottsága és felelős segítségnyújtása végigkísérte egész történetét. Különösen szembeötlik ez a 18. század végén, a 19. század első felében, tehát a nemzetiségi öntudat, sőt a nacionalizmus felerősödésének a korában. Gulyás József figyelt fel először arra, hogy a joghallgatók között milyen nagy volt a nem református vallású és nem magyar anyanyelvű diákok száma. Belőlük 1797-1843 között 292 „görög vallású” (görögkeleti, kisebb részben görög katolikus) növendéket számlált össze. Höröcsik Richárd kimutatása szerint 1799-1843-ig a cseh és morva diákok összlétszáma 69 volt, akiket a kollégium ösztöndíjban, kedvezményes elhelyezésben részesített. Takács Béla nyomdatörténeti kutatásai tágabb összefüggésben hangsúlyozzák, hogy ugyanebben az időben – zömmel az 1820-as, 1830-as években – a főiskola tipográfája a szlovákok számára szlovák, a görögkeletiek számára görög, a zsidók számára héber nyelven adott ki könyveket. A vallási és nemzetiségi türelmetlenséggel szemben, de függetlenül a társadalmi származástól, a vagyoni helyzettől is, a Sárospataki Református Kollégium arra tanított és nevelt, hogy – egykori algondnokának, Ragályi Károlynak a szavaival – „kit-kit belső belbecse és érdeme szerint” kell tisztelni és szeretni.

A kollégiumnak Erdélyhez fűződő kapcsolatai szellemi és lelki rokon vonások miatt is jellemzőek, ilyen a nyitottság és önállóság, felelősség és a közösségi élet kidomborítása. Tehát ne csak politikai eseményekre gondoljunk, különös tekintettel az önálló erdélyi fejedelemség korára, I. Rákóczi Györgyre vagy I. Apafi Mihályra, hanem mentalitásbeli azonosságokra is. Hiszen aligha véletlen, hogy századunk elején a Kolozsvári Teológiai Fakultásnak két neves professzora: Ravasz László és Révész Imre a pataki Teológiai Akadémiára nyújtotta be magántanári disszertációját, és katedrájára szívesen fogadta el a meghívást Makkai Sándor és Mátyás Ernő is. (Mint ahogyan ebben az időben a gimnázium is töltekezett Erdélyből származó tanerőkkel, pl. Szabó Ernővel.) Érthető, hogy az alapításának 300. évfordulóját – 1831 helyett csak 1860-ban – ünneplő iskolában „az ünnepély legünnepeltebb férfja” Mikó Imre volt. Az őt körülvevő megkülönböztetett tisztelet és szeretet nem csupán tudományos tekintélyének szólt, hanem annak is, hogy arról a földről jött, amelyik az 1671-ben elűzött elődöket befogadta, számukra otthont nyújtott. Köszöntőjével osztatlan lelkesedést váltott ki, mert ezt hangsúlyozta: „Nemcsak azon részvét kifejezése miatt jöttünk ide erdélyiekül, melyet a sárospataki iskola iránt vele rokon irodalmi és tudományos intézeteink éreznek, hanem egyszersmind tanúsítására azon belső egységnek, mely a két haza fiai és érdekei között mindenkor létezett, melyet vér és közös alkotmány, történet és sorsazonosság, közös dicsőség és szenvedés pecsételt meg, melyet valaha felbontani egyikünk vagy éppen mindkettőnk sírhanthján lehetend.”

1928. június 13-án Klebelsberg Kunó kultuszminiszter nagy jelentőségű látogatást tett Patakon. Az ő művelődéspolitikájában két római katolikus és egy református gimnázium

kapott különleges szerepet. Gödöllőt a francia, Pannonhalmát az olasz, Sárospatakot – éppen Sárospatakot! – az angol nyelvű oktatás központjává, a megfelelő orientációk bázisává kívánta kiépíteni. Ennek érdekében kereste fel a jelzett napon a „Bodrog-parti Athént”. Kijelentette: „Eljöttem ide, mint egy konzervatív kormány minisztere, mert az a meggyőződés hat át, hogy modern haladás csak történelmi alapon lehetséges, a fejlődés a magyar nemzetre nézve csak abban az esetben lesz gyümölcsöző, hogy ha a vallásos és hazafias gondolat össze tud szövődni a modern fejlődés szükségével. És hol valósulhat meg a kultúrpolitikanak ez a követelménye jobban, mint itt, ahol immár négyszáz év óta imádják az Istent, szeretik a hazát és a magyar művelődést.”

Móricz Zsigmond így zárta visszaemlékezését pataki diákéveiről 1930-ban: „Csak szeretettel és hálával emlékezem a bodrogparti Athénre, ahol minden kő a magyar históriát s minden hagyomány a magyar irodalom rajongását lehelte... Hódolattal és szeretettel köszöntöm ezért e szent falakat... s az itt folyt határtalan jelentőségű kultúréletet, amely mindenkire, aki azóta itt tanult, dolgozott és álmódott – csak nemes és felemelő hatást gyakorolt.”

A Sárospataki Református Kollégium tartalmilag hiteles, modern fejlődése csak történelmi alapon lehetséges. Ez az alap kiépült már a reformáció korában, a sajátos körülmények között kikristályosodott magyar református teológiában, hitvallásos öntudatban, amelyhez itt a „nyitottság” nyomban párosult. A pataki alma matert mások értékeinek felismerése, megbecsülése és meggyőződés esetén alkalmazott átvétele tette a magyar iskolaügy történetében olyannyira jelentős színfoltta.

(Barcza József: A pataki szellem című, a Pataki Diákok Baráti Társasága Miskolci Csoportja előtt 1988. december 16-án elhangzott előadásának szerkesztett szövegű közlésével – a Társaság gondozásában, a Pataki füzetek 3-4. számaként 1990-ben megjelent kézirat szerzői kiegészítéseit is felhasználva – emlékezünk a neves professzorra születésének közelgő 75. évfordulója alkalmából, és köszöntjük a 2006-ban 475 éves Sárospataki Református Kollégiumot. Egyúttal folytatjuk sorozatunkat, amelyben egykori pataki tanárok kiadatlan, vagy nehezen hozzáférhető műveit tesszük közzé.)